

POLITIKAELEMÉLET

Gedeon Péter

Piac és demokrácia: barátok vagy ellenségek?

Kiss Viktor

A politika logikái. Ernesto Laclau
és az ideológiakritika reorganizációja

PIAC ÉS DEMOKRÁCIA: BARÁTOK VAGY ELLENSÉGEK?¹

Gedeon Péter

(egyetemi tanár, Budapesti Corvinus Egyetem, Összehasonlító Gazdaságtan Tanszék)

ÖSSZEFOGLALÓ

A dolgozat a piac és demokrácia viszonyát tematizáló elméleteket vizsgálja. Piac és demokrácia kapcsolatáról négy elméleti tételt különböztethetünk meg: (1) Szükségességi tétel: a piac (P) a demokrácia (D) szükséges feltétele ($[P \rightarrow D] +$). (2) Egyenlőtlenségi tétel: a piac aláássa a demokráciát ($[P \rightarrow D] -$). (3) Optimalitási tétel: a demokrácia a piac optimális feltétele ($[D \rightarrow P] +$). (4) Alkalmatlansági tétel: a demokrácia aláássa a piacot ($[D \rightarrow P] -$). Arra a kérdésre keresek választ, hogy ezek a tételek feltételezik, vagy kizárják egymást. A tételek rekonstrukciója után a négy tétel hatféle lehetséges kombinációját tekintem át. A dolgozat konklúziója az, hogy a piac és demokrácia kölcsönös feltételezettségét kimondó elmélet összefér a piac és a demokrácia közötti ellentéteket taglaló állításokkal, ezek között nincsen logikai ellentmondás. Ez az elemzés segíthet annak megértésében, miért bizonyult kapitalizmus és demokrácia kapcsolata viszonylag stabilnak: a demokrácia szelektivitása és a piac politikai korlátozása végülis nem ássa alá, nem számolja fel a gazdasági és a politikai szabadságot, hanem módosított formában fenntartja azt.

Kulcsszavak: piac ■ demokrácia ■ kapitalizmus ■ politikai szabadság ■ politikai egyenlőség ■ piaci egyenlőtlenségek

A magántulajdonosi piacgazdaság (röviden: kapitalizmus) és a képviseleti demokrácia összekapcsolódása a nyugat-európai és észak-amerikai társadalomfejlődés meghatározó szerkezeti sajátossága. E sajátosságra reflektálnak a piac és a demokrácia viszonyát tematizáló elméletek. Dolgozatomban ezekkel az elméletekkel foglalkozom. Nem azt vizsgálom, hogy melyik elmélet magyarázza jobban vagy rosszabbul piac és demokrácia kapcsolatát a modern kapitalizmusban, hanem azt, milyen kapcsolatban állnak egymással a piac és a demokrácia viszonyát tematizáló különböző, egymással rivalizálni látszó elméleti állítások. Ez az írás tehát közvetlenül nem a piac és a demokrácia viszonyát, hanem a piac és demokrácia kapcsolatát tárgyaló *elméletek* egymáshoz való viszonyát elemzi. Arra a kérdésre keresem a választ, hogy a piac és a demokrácia viszonyáról megfogalmazott különböző elméleti állítások feltételezik vagy kizárják-e egymást, belső vagy külsődleges összefüggésben vannak-e

egymással. Először definiálok a piac és a demokrácia fogalmait, majd stilizált formában rekonstruálok a piac és demokrácia viszonyáról tett különböző elméleti állításokat, ezt követően térek ki arra, hogy az ellentétesnek tűnő álláspontok logikailag feltételezik vagy kizárják-e egymást. A dolgot következtetések zárják.

PIAC ÉS DEMOKRÁCIA FOGALMAIRÓL

Piac és demokrácia egyaránt tekinthetők koordinációs mechanizmusoknak.² A piac a gazdasági, a demokrácia a politikai cselekvések koordinációjának különös formája. Kornai (1993) munkájában a képviseleti demokrácia nem szerepel koordinációs mechanizmusként, az öngazgatás azonban igen.³ Az öngazgató koordináció értelmezhető a közvetlen demokráciát leíró fogalomként, de kiterjeszthető a képviseleti demokráciára is, e koordinációs mechanizmus leírása ugyanis megengedi a vertikális viszonyokat, és azt, hogy a hatalmat gyakorlók választások útján kerülnek döntési pozíciókba (Kornai, 1993: 123–124.). A képviseleti demokrácia az egyéni döntések kollektív döntésekké alakításának politikai mechanizmusa, ily módon értelmezhető koordinációs mechanizmusként.

A piac a gazdasági aktorok között ismétlődő cseréket szervezi és intézményesíti, mondja Hodgson.⁴ A piac minden társadalomban megjelenhet, de csak a kapitalizmus kialakulásával vált a gazdasági tevékenységek koordinációjának általános és uralkodó mechanizmusává. Mint ilyen, a piac a gazdasági aktorok közötti *versenyt* intézményesíti. A piac lehetővé teszi azt, hogy teret nyerjen a társadalomban az egyének között a gazdagságért folytatott verseny. Ez a kapitalizmus történelmi jelentőségű újítása: a kapitalizmusban a gazdagság felhalmozását célzó verseny nem fenyeget a társadalom szétesésével. A piac, mint koordinációs mechanizmus ugyanis leválasztja a gazdaság integrációját a társadalom integrációjáról. Úgy tűnik, ebben egyetértés áll fenn az egymással egyébként rivalizáló elméleti iskolák és szerzők között.

Marx arról írt, hogy a kapitalizmus előtti társadalmakban a közösség, a kapitalizmusban pedig a pénz szervezi a gazdasági tevékenységeket. A piactudásban ily módon a pénz a közösség helyére lép, „A pénz . . . a *reális közösség*...” (Marx, 1972: 133.). A kapitalizmusban a piac *személytelen* mechanizmusa teremti meg az egyéni gazdasági tevékenységek társadalmi összefüggését. Ezt nevezte Marx eldologiasodásnak: „Hogy az emberek pusztán atomisztikus viszonyban vannak egymással társadalmi termelési folyamatukban, s hogy ennélfogva saját termelési viszonyaik ellenőrzésüktől és tudatos egyéni cselekvésüktől független, dologi alakot öltenek, az mindenekelőtt abban jelenik meg, hogy munkatermékeik általánosan az áruformát öltik. A pénzfétis rejtélye tehát nem egyéb, mint az árufétis rejtélye láthatóvá vált, szemet kápráztató formában” (Marx, 1967: 94.).

Polányi a kapitalizmust olyan piaci társadalomként definiálta, amelyben a gazdaság már *nincsen beágyazódva* a társadalomba. A gazdasági tevékenységek koordinációjában az árszabályozó piac lép a társadalmi normák helyére. „Az önszabályozó piac nem kevesebbet feltételez, mint a társadalom intézményes kettészakadását gazdasági és politikai szférára. Valójában ez a dichotómia pusztán az önszabályozó piac létezésének újrafogalmazása a társadalomnak mint egésznek a szempontjából.” (Polányi, 1976: 85.)

Hayek a piaci *spontán rend* működését Marxhoz hasonlóan olyan személytelen mechanizmusként írja le, amelyet a rendet működtető egyének nem láthatnak át és nem irányíthatnak. „A piaci ármechanizmust az egyének nem vonhatják tudatos ellenőrzésük alá. Az ármechanizmus kettős szerencsétlensége, hogy egyrészt nem tudatos emberi alkotás, másrészt azok, akiknek a cselekvését irányítja, általában nem tudják, hogy miért teszik azt, amit tesznek.” (Hayek, 1995: 249.)⁵ A piaci koordináció kiszakítja a gazdasági tevékenységek koordinációját a társadalmi normák alól. A piac az erőforrások allokációjának személytelen mechanizmusa, ezért nem lehet sem igazságos, sem igazságtalan.⁶

Habermas Lockwood (1964) nyomán a piaci koordináció révén szerveződő gazdaságot rendszerintegrációként különböztette meg a társadalmi életvilágot normavezérelt cselekvések révén szervező társadalmi integrációtól. „A piac olyan mechanizmus, amely a társadalom integrációját ‘spontánul’ teremti meg, amennyiben nem morális szabályok révén hangol össze cselekvési orientációkat, hanem funkcionális összefüggéseken keresztül vonatkoztat egymásra aggregált cselekvési hatásokat.” (Habermas 1995: 176.)⁷ A rendszerintegráció a piaci koordináció révén kiszakítja a gazdasági tevékenységet a társadalmi normák által vezérelt tevékenységek köréből, így a gazdaság a *normamentes társadalmiság* terepévé válik, anélkül, hogy ez a társadalom szétesését vonná maga után. Ez azért lehetséges, mert a rendszerintegrációtól elválva működik a társadalmi integráció mechanizmusa, amelynek feladata az, hogy társadalmi normák révén szabályozza az egyéni cselekvéseket, biztosítva ezzel e cselekvések összehangolását és a rendszerintegráció működését (Habermas, 1995: 175).⁸

A piacot az előbbieken adott meghatározás a kapitalista gazdaság koordinációs mechanizmusaként ragadja meg, tehát történelmileg különös társadalmi formaként értelmezi. Ez a meghatározás ugyanakkor eltekint a piac különös formáitól, a piacot nem a különös formák gazdagságára való reflexió révén határozza meg, mintegy belülről, hanem e különös formák közös sajátosságait mutatja be. Ez a piacfogalom a piac és nem piac (a piaci társadalom és a nem piaci társadalom) fogalmi dichotómiájára épül, ezért emeli ki a piaci koordináció személytelen jellegét, azt, hogy a piaci koordináció a magán- és a közszféra szétválását, és ennyiben a normamentes társadalmiság intézményesítését jelenti. A magánszféra önállósulása, leválása a közszféráról teszi lehetővé azt, hogy a gazdasági szereplők a pénzben kifejezett gazdagság szaporí-

tására törekedhessenek, illetve azt, hogy a közvetlen termelőknek a termelés tárgyi feltételeinek tulajdonosaihoz való viszonya áruformát ölthessen. A munka kommodifikációja feltételezi a közvetlen termelőknek szabad magánégyéneként való társadalmi konstitúcióját. A tőke és munka közötti piaci csere pedig a piac kiszélesedését és a naturálgazdaság összehúzódását vonja maga után: a munkájukat eladó termelőknek a piacon kell beszerezniük a létfenntartásukhoz szükséges javakat. A piaci koordináció általánossá válása egyúttal a gazdaságnak a személytelen piaci kimeneteken keresztül történő szabályozását jelenti. Az ármechanizmus az egyéni döntéseket összegezve, ezek eredőjeként értékeli a különös gazdasági tevékenységeket, osztja el a jövedelmeket. A piac szereplői magánégyének, ezért *döntési autonómiával* rendelkeznek. A piaci koordináció tehát egyszerre feltételezi a gazdasági szereplők *szabadságát és formális egyenlőségét* (a piaci csere önkéntes, a felek nem kényszeríthetik egymást a tranzakciókban való részvétellel), illetve *szubsztantív egyenlőtlenségét* (a személytelen piac egyeseket gazdaggá, másokat szegénnyé tehet).

A továbbiakban, amikor a piac kategóriáját használom, egyúttal a piaci koordinációt általánossá tévő piacgazdaságra, kapitalizmusra gondolok.

A demokrácia a politikai tevékenységek koordinációjának különös formája. A politikai szféra sajátossága az, hogy a politikai hatalmat birtoklók döntései a politikai közösség minden tagjára kötelező érvényűek, ezért feltételezik azt, hogy a döntéshozók rendelkeznek a politikai döntés kikényszerítésének eszközeivel. A politikai demokráciában az erőszak eszközeit monopolizáló döntéshozó döntéseit a politikai közösség tagjainak döntése legitimálja. A politikai demokrácia tehát a politikai döntéseket az állampolgárok döntésével hozza kapcsolatba. A politikai demokrácia fogalma feltételezi a szavazó állampolgárok *döntési szabadságát*: a választó szabadon dönt arról, hogyan szavaz. A politikai demokrácia fogalma feltételezi a *politikai egyenlőséget*, az állampolgárok politikai egyenlőségét. A képviseleti demokráciákban a politikai egyenlőség a törvény előtti egyenlőséget és az egyenlő szavazati jogot, illetve az egyenlő választhatóságot jelenti. A politikai demokrácia, mint koordinációs mechanizmus, az egyéni állampolgári döntéseket összegzi közösségi politikai döntéssé a választási procedúra szabályai révén: a képviseleti demokráciában az állampolgárok arról döntenek, kikre ruházzák át azt a jogot, hogy az erőszak eszközeinek állami monopóliumára támaszkodva meghozzák a mindenki számára kötelező érvényű politikai döntéseket, állapítja meg Schumpeter. „Meghatározásunk szerint a demokratikus módszer a politikai döntések meghozatalának azon intézményes módja, amely intézmény keretében bizonyos egyének az emberek szavazataiért folytatott verseny küzdelmei révén szerzik meg a döntési hatalmat.” (Schumpeter, 1994: 269.) A politikai demokrácia a hatalomért folytatott *verseny* intézményesítése. A politikai demokrácia teszi lehetővé azt a politikai versenyt, amely nem vezet a társadalom széteséséhez.

A politikai demokrácia a hatalom békés átadásának koordinációs mechanizmusa.⁹ A politikai demokrácia ezért egyúttal a hatalomgyakorlás *személytelen* mechanizmusa. A politikai versenyben a hatalmat gyakorló személyek egymással helyettesíthetők, a hatalom nincsen összenőve a hatalmat gyakorló személlyel (személyekkel): a hatalmat gyakorló kormány bukása nem jelenti a politikai rendszer összeomlását.

A demokrácia fentiekben adott meghatározása a politikai demokráciát nem különös formái felől értelmezi, hanem ezektől elvonatkoztatva, e különös formák minimális közös alapját ragadja meg. Ez a demokrácia-fogalom tehát a demokrácia–diktatúra dichotómiára épül, ezért a demokrácia schumpeteri, *procedurális* felfogását veszi alapul, nem társít a demokrácia fogalmához a politikai bemenetekre és kimenetekre vonatkoztatott *szubsztantív* tartalmakat.

A továbbiakban, amikor a demokrácia kategóriáját használom, a pártversenyt intézményesítő képviseleti demokráciára gondolok.

RIVÁLIS ELMÉLETEK PIAC ÉS DEMOKRÁCIA KAPCSOLATÁRÓL

Piac és demokrácia kapcsolatáról négy elméleti tételt¹⁰ különböztethetünk meg:

(1) Szükségességi tétel¹¹: a piac (P) a demokrácia (D) szükséges feltétele ([P→D]⁺).

(2) Egyenlőtlenségi tétel: a piac korlátozza a demokráciát ([P→D]⁻).

(3) Optimalitási tétel: a demokrácia a piac optimális feltétele ([D→P]⁺).

(4) Alkalmatlansági tétel¹²: a demokrácia korlátozza a piacot ([D→P]⁻).

E tételeket az 1. táblázat foglalja össze.¹³

1. táblázat. Elméletek piac és demokrácia viszonyáról

okszági kapcsolat	támogató (+)	gátló (–)
P→D	<i>Szükségességi tétel</i> a piac a demokrácia <i>szükséges</i> feltétele gazdasági szabadság nélkül nincsen <i>politikai szabadság</i>	<i>Egyenlőtlenségi tétel</i> a piac korlátozza a demokráciát a piaci egyenlőtlenségek felülírják a <i>politikai egyenlőséget</i>
D→P	<i>Optimalitási tétel</i> a demokrácia a piac optimális feltétele a demokrácia a <i>piaci szabadság</i> (racionalitás) intézményi garanciája	<i>Alkalmatlansági tétel</i> a demokrácia korlátozza a piacot a piaci szereplők a demokráciát a <i>piaci szabadság</i> (racionalitás) korlátozására használják

Szükségességi tétel ($[P \rightarrow D]^+$)

E tétel szerint a piac a demokrácia szükséges feltétele. A *gazdasági szabadság* a *politikai szabadság* szükséges feltétele. Piac és demokrácia szerkezeti megfelelést mutatnak: egyaránt egyéni autonómiákat, jogokat intézményesítenek. Az egyéni magánautonómiákat biztosító gazdasági szabadság és a politikai demokrácia részét képező szabadságjogok (gyülekezési és szólásszabadság) között belső összefüggés áll fenn (Beetham, 1993: 189.). E szerkezeti megfelelés alapja a magán- és a közsféra szétválása: a kapitalizmussal létrejön a magán-gazdaság és a tőle elváló politikai közösség kettős alrendszere. Ez azt jelenti, hogy elválik egymástól a gazdagság és a politikai hatalom megszerzéséért folytatott verseny.¹⁴

Piac és demokrácia kölcsönös megfelelése megmutatkozik abban, hogy mind a piac, mind a demokrácia az egyének közötti *verseny* intézményesítése. A piaci és a politikai verseny pedig feltételezik egymást. A korlátozott hozzáférésű gazdasági rendszer összeütközésbe kerül a nyílt hozzáférésű politikai rendszerrel: a gazdasági erőforrásokat monopolizáló elitnek képesek korlátozni a politikai versenyt, amire szükségük is van azért, hogy megőrizhessék gazdasági privilégiumaikat (North et al., 2006: 32.).¹⁵ A versenyt intézményesítő nyílt gazdasági rendszer (azaz a piaci rend) erősíti a versenyt intézményesítő nyílt politikai rendszert. A nyílt hozzáférésű gazdasági rendszerben az egyének számos olyan magánszervezetet hozhatnak létre, amelyek a civil társadalom alapját képezve lehetővé teszik a magánérdekek politikai képviseletét és védelmét. A piaci verseny nyomása alatt nem rögzíthető a szereplők gazdasági pozíciója, a „teremtő rombolás” hatására ezek állandóan változnak. A politikai hatalom birtokosai a piaci rend működése esetén nem képesek ellenőrzésük alá vonni a jövedelmek képződését, a gazdasági erőforrások elosztását. Ezt a nyílt hozzáférésű gazdasági rendszerben a személytelen ármechanizmus végzi el helyettük. Ezért a politikai hatalmat gyakorló aktorok nem tudnak szert tenni olyan állandó járadékra, amely szükséges lenne ahhoz, hogy korlátozzák a politikai versenyt, hatalmi monopóliumot hozzanak létre (North et al., 2009: 24–25.).

A piaci társadalom (kapitalizmus) és a politikai demokrácia között oksági kapcsolat van: a modern demokrácia a magán- és közsféra elválásának, a piaci társadalom kialakulásának terméke: az a politikai berendezkedés, amely a magánérdekek védelmében határok közé szorította a politikai hatalom gyakorlását. „a modern demokrácia a kapitalista fejlődés terméke” (Schumpeter, 1994: 297.). Moore tétele szerint „burzsoá nélkül nincsen demokrácia (no bourgeois, no democracy)” (Moore, 1974: 418.).

A szükségességi tétel szerint piac és demokrácia szerkezeti megfelelése annyiban nem jelenti piac és demokrácia kölcsönös feltételezettségét, amennyiben a piac ugyan *szükséges, de nem elégséges* feltétele a demokráciának. Más

szóval: a piac támogatja, de nem garantálja a politikai szabadságot (vö. Beetham, 1993: 189).¹⁶

Egyenlőtlenségi tétel ([P→D]–)

A piac korlátozza a demokrácia működését. A piac gazdasági egyenlőtlenségeket generál és ezzel aláássa a *politikai egyenlőséget*. A demokrácia szelektív módon működik, mert sérül az egy szavazó – egy szavazat elve. Noha procedurálisan minden szavazat súlya ugyankora, a gyakorlatban megtörténhet az, hogy az egyik szavazat többet ér, mint a másik. Ez a tétel tehát leíró és nem normatív: azt mutatja meg, miért sérülhet a procedurálisan adott politikai egyenlőség a demokrácia működése során.

Downs ezt az állítást a politikai szereplők informáltságának problémájával hozta összefüggésbe. A tökéletes informáltság világában a szavazatok egyenlőségén alapuló politikai egyenlőség fennáll. „...a tökéletes informáltság világában a kormányzat minden egyes állampolgár preferenciáit pontosan ugyanolyan súllyal veszi számba, mint az összes többi társáét.” (Downs, 1990: 998.) Ezért „az egyenlőségen alapuló választójog sikeres eszköze a politikai hatalom állampolgárok közötti egyenlő elosztásának.” (Downs, 1990: 998.) Ha a politikai demokráciában nincsen tökéletes informáltság, már pedig a valóságban nincsen, akkor viszont a szavazatok egyenlősége nem érvényesül. A szavazói döntéshez szükséges informáltság megszerzéséhez erőforrásokat kell mobilizálni, és mivel a piac az erőforrásokat egyenlőtlenül osztja el, a gazdagabbak képesek befolyásolni a szegényebbek szavazói döntéseit. Ily módon megszűnik a szavazatok egyenlősége, a demokráciában a gazdagok politikai befolyásra tesznek szert a szegények felett, ezért a politikai demokrácia szelektívvé válik, a gazdagabbak érdekeit támogatja a szegényebbekkel szemben. „Ennek eredményeként a választójog egyenlősége már nem elegendő ahhoz, hogy mindenki egyenlő befolyást gyakorolhasson a kormányzati tevékenységre. Egy demokratikus kormány számára valójában irracionális lenne, ha minden állampolgár szavára egyenlő mértékben adna egy olyan világban, ahol az informáltság nem tökéletes.” (Downs 1990: 999.)

Hayek úgy látja, hogy a modern lépviséleti demokráciában két elv ütközik össze: a korlátozott kormányzás és a többségi döntés korlátnélkülisége.¹⁷ A két elv harcában a az előbbi szenved vereséget. A képviseleti demokráciában a választást megnyerő politikai erőt semmi nem korlátozza a végrehajtó hatalom gyakorlásában. A parlamenti többség döntései felett már nincsen politikai kontroll. A többség megszerzésének kényszere azonban kiszolgáltatja a politikai demokráciát a különérdekeknek: a többség megszerzése érdekében a politikai verseny szereplői a különérdekek képviseletét vállalják fel. Ily módon a képviseleti demokrácia működése szelektívvé válik. (Hayek, 1993b: 128-129.)

A politikai demokrácia szelektív működésére mutat rá a tőkétől való strukturális függőség elmélete is. Przeworski és Wallerstein (1988) kitűnő összefog-

lalása szerint a piaci (kapitalista) társadalomban mind a magánszféra, mind a politikai szféra szereplőinek döntéseit és cselekedeteit meghatározza a tőkétől való strukturális függőség. A gazdaságban a piaci szereplők jólétét az erőforrások allokációja határozza meg, ezt viszont a vállalkozói magándöntések formálják. A piaci szereplők jövőbeni jóléte, fogyasztása a jelenben meghozott beruházási, tőkeallokációs döntések függvénye. Ezeket a döntéseket a magánvállalkozók hozzák meg. A vállalkozók reagálnak a többi szereplő döntéseire: ha ezek a döntések a beruházások profitabilitását korlátozzák, akkor a vállalkozók elhalaszthatják vagy megváltoztathatják saját beruházási döntéseiket, ez pedig kedvezőtlenül érintheti a fogyasztókat, a foglalkoztatottakat. E szereplők ezért, hogy elkerüljék jólétük csökkenését vagy növekedésének elmaradását, kénytelenek anticipálni a vállalkozók reakcióit döntéseikre, vagyis kénytelenek korlátozni saját cselekedeteiket annak érdekében, hogy a magánvállalkozói döntések számukra is kedvezők maradjanak. Mindez kihat a politikai szférára is: a politikai döntéshozók is strukturális függésben vannak a tőkétől. A kormányon lévő politikai aktorok arra törekcsenek, hogy a választók újraválasszák őket, ezért fontos számukra, hogy a kormányzati döntések hogyan hatnak a szavazók jólétére. Ha e döntések sértik a magánvállalkozói érdekeket, akkor a magánvállalkozók által hozott új beruházási döntések nyomán csökkenhet a választók fogyasztása, és ennek következtében a hatalmon lévő politikusok újraválasztási esélye (Przeworski, Wallerstein, 1988: 11-14).¹⁸ „a szavazatszerzésre törekvő politikusok függenek a tőketulajdonosoktól, mert a szavazók is függenek tőlük.” (Przeworski, Wallerstein, 1988: 12.)

A strukturális függőség tézise szerint a politikai szereplők akkor is tekintettel lesznek a tőkét megszemélyesítő szereplők érdekeire, ha e magánszereplők semmit sem tesznek azért, hogy érdekeiket érvényesítsék. Lindblom a fenti strukturalista gondolatmenetet instrumentalista érvekkel is kiegészíti, amikor rámutat arra, hogy a valóságban nemcsak a munkavállalói, hanem a vállalkozói magánérdekek képviselője is megszerveződik (Lindblom, 2001: 247).¹⁹ A magánszféra szereplői azonban nem egyenlő mértékben tudnak a politikai befolyást célzó erőforrásokat mozgósítani. A vállalkozói érdekek politikai érvényesülése sikeresebb lehet, mint más érdekcsoportoké, mivel a vállalkozók több gazdasági erőforrást képesek mozgósítani saját politikai céljaikra, mint mások.²⁰

Az egyenlőtlenségi tétel piac és demokrácia ellentétének egyik vonatkozását tematizálja. A tétel nem a piac *formális*, az egyéni döntési autonómiát intézményesítő vonásaiból, hanem *szubsztantív* kimeneteiből indul ki, nem a gazdasági szabadság, hanem a gazdasági *egyenlőtlenség* létéből vezeti le a piac és demokrácia viszonyát. Azt mutatja meg, hogyan vezethetnek a piaci egyenlőtlenségek a demokráciában *procedurális*an meghatározott politikai egyenlőség felülírására, és így a politikai demokrácia *kimeneteinek* befolyásolására.

Optimalitási tétel ([D→P] +)

A demokrácia a piac *optimális* feltétele. Nem-demokratikus politikai rendszerek is intézményesíthetik a piaci rendszer működéséhez szükséges magánautonómiákat, de e tétel szerint ezt a demokratikus politikai rendszernél kevésbé hatékonyan, illetve csupán meghatározott ideig képesek elvégezni.

A politikai verseny intézményesítése megakadályozza azt, hogy a *politikai* elit vagy annak egy része monopolizálja a *gazdasági* erőforrásokat. Demokráciában a magángazdasági szereplők a politikai elitek versengését és a szavazatoktól való függőségét kihasználva képesek megőrizni gazdasági autonómiájukat az állammal szemben, meg tudják akadályozni azt, hogy a hatalmon lévő politikai szereplők felszámolják a piaci autonómiákat és a piaci versenyt.²¹

Acemoglu, Johnson és Robinson szerint a demokrácia a piaci szabadság legjobb intézményi garanciája, mert megoldás a politikai hatalom elköteleződésének a problémájára. Mivel az állam felett nincsen olyan másik hatalom, amely megköthetné az állam kezét a politikai hatalom gyakorlásában, a politikai hatalom elköteleződése problémává válik. Hogyan lehetne megakadályozni azt, hogy a politikai hatalmat gyakorló csoportok ne használják ezt a hatalmat a gazdasági erőforrások számukra kedvező újraelosztásához? Ha az állam ígéretet tesz arra, hogy nem használja politikai erejét az újraelosztás céljaira, hihető-e ez az elköteleződés? A piac működésének feltétele az, hogy az állam kötelezettséget vállaljon a magángazdasági autonómiák tiszteletben tartására. Ezt az kötelezettséget diktatórikus és demokratikus államok egyaránt vállalhatják, de a diktatúrák elköteleződése bizonytalanabb, mint a demokráciák elköteleződése, mert a diktatúrákban az elköteleződés a diktátor személyéhez és személyes döntéséhez kötődik, míg demokráciákban a demokratikus verseny személytelen mechanizmusához. Demokráciákban, ahol létezik hatalommegosztás, működik a végrehajtó hatalmat korlátozó törvények uralma (Rule of Law), az állam elköteleződése nem függ attól, hogyan változik a politikai hatalmat gyakorlók személye, illetve hogyan változnak a politikai döntéshozók személyes preferenciái (Acemoglu, Johnson, Robinson, 2004: 3-4.). A diktatúrákban a diktátor a törvény felett áll, míg demokráciákban a végrehajtó hatalmat a törvények uralma korlátok közé szorítja. Ezért azok az ösztönzők és korlátok, amelyek formálják a tulajdonjogokat és a szerződések jogait, jelentősen eltérnek a demokráciákban és az autokratikus politikai rendszerekben, mondják Clague és szerzőtársai (Clague et al., 1996: 246.). Diktatúrákban a piaci szereplők egy csoportja szimbiózisban élhet a politikai hatalmat gyakorlókkal, és képes lehet a piaci verseny korlátozására, piaci belépési korlátok fenntartására (Acemoglu, 2008: 35-37.).

A nem-demokratikus politikai rendszer által intézményesített piaci rend Acemoglu és Robinson szerint instabil társadalmi képződmény, mert ellentétes logikákat kapcsol össze. Ezért előbb vagy utóbb ennek a kapcsolatnak fel kell bomlania. Az egyik lehetőség az, hogy az extraktív politikai rendszer fenn-

marad, ekkor ennek haszonélvezői politikai hatalmukat arra használják, hogy jövedelmekhez jussanak a gazdaságból, vagyis nem tudnak ellenállni annak, illetve senki nem képes korlátozni őket abban, hogy extraktív gazdasági intézményekké alakítsák át a piactudományt. A másik lehetőség az, hogy a magángazdaság megerősödött szereplői az inkluzív gazdasági rend védelmében képessé válnak a politikai rendszer átalakítására, inkluzív tételére (Acemoglu, Robinson, 2012: 78-79.)

A fenti érvek az optimalitási tételt a szükségességi tétel alapján fogalmazták meg, vagyis az optimalitási tételt összekötötték a szükségességi tétellel, piac és demokrácia *szerkezeti megfelelésének* tételével (a két tétel kapcsolatára még visszatérek).

Lindblom is érvel amellett, hogy a demokrácia támogatja a piacot, de ő ezt a tételt az egyenlőtlenségi tételhez köti: eszerint nem a politikai szabadság és verseny megléte, hanem a *politikai egyenlőség sérülése* az, ami miatt a demokrácia megerősíti a piacot. Az egyenlőtlenségi tétel szerint a demokrácia *szelektív* módon érvényesít gazdasági és politikai érdekeket. Erre építve mondja Lindblom, hogy az üzleti és magántulajdonosi érdekek túlsúlyos politikai érvényesülése következtében válik a demokrácia a piac támaszává. Más szóval: ha a demokrácia nem működne szelektív módon, ha érvényesülne a politikai egyenlőség, akkor a demokrácia nem erősítené a piacot, illetve a demokrácia fel is számolhatná a piaci rendet (Lindblom, 1977: 168-169.). Ez utóbbi következtetéssel pedig már az alkalmatlansági tételhez érkezünk.

Alkalmatlansági tétel ([D→P]–)

A tétel erős verziója a 19. században kapitalizmus és demokrácia összeegyeztethetetlenségét vélelmezte: a piac vesztesei a demokráciában olyan többségi koalícióvá szerveződhetnek, amely a politikai hatalmat a magántulajdon és a piac ellen fordítja és megszünteti a kapitalista társadalmat (Przeworski, 1991: 53–54.) Az erős verziót a tények nem támasztják alá. Kapitalizmus és demokrácia kapcsolata tartósnak bizonyult. Az alkalmatlansági tétel azonban nem tűnt el, hanem átalakult. Az alkalmatlansági tétel modern változatát nevezhetjük gyenge verzióknak. Ez nem piac és demokrácia összeegyeztethetetlenségét, hanem konfliktusos együttélését tételezi. Eszerint nem az a kérdés, hogy a demokrácia felszámolja-e a piacot, hanem az, hogyan ássa alá, illetve hogyan korlátozza a demokrácia piaci koordináció működését?

A piaci koordináció jövedelmi egyenlőtlenségekkel jár, a piaci jövedelem elosztásnak vannak győztesei és vesztesei. Az alkalmatlansági tétel a piaci egyenlőtlenségek létéből következtet a demokrácia piacot korlátozó hatására: mind a győztesek,²² mind a vesztesek törekedhetnek arra, hogy a demokrácia intézményén keresztül korlátozzák a piacot.

Az üzleti élet meghatározó szereplői gazdasági érdekeiknek a politikán keresztül is érvényt szerezhetnek. Az állam szabályozó tevékenységével korlá-

tozhatja a piacot, és ezzel szolgálhatja az egyes iparágak meghatározó szereplőinek különös érdekeit. Stigler érvelése szerint az egyes iparágak maguk kérhetik azt az állami szabályozást, amelynek révén korlátozható az ágazatba való belépés, tehát a verseny (Stigler, 1989: 325.). Az egyes ágazatok nagyvállalatai érdekeltek a piac stabilitásában, a verseny korlátozásában, és képesek is erre (Fliegstein, 1996: 661.). Schattschneider ugyanakkor úgy érvel, hogy nem az üzleti világ meghatározó szereplői (a győztesek), hanem a kisebbek (a vesztesek) azok, akik az államot beavatkozásra ösztönzik. A veszteseknek áll ugyanis érdekükben a piaci kimenetek felülírása az állami szabályozás révén, a győztesek pozícióját elfoglaló nagyvállalatoknak megfelelnek a piaci folyamatokból adódó elosztási eredmények, ezért nem is törekednek ezek módosítására (Schattschneider, 37-39).²³

A piaci erőforrás-allokáció vesztesei a demokratikus intézményrendszeren keresztül korlátozhatják a piac autonómiáját, akadályozhatják a piaci koordináció működését, gyengíthetik a piaci rend gazdasági intézményeit. Szabadpiac és demokrácia nem erősítik kölcsönösen egymást, állapítja meg Dahl, ellenkezőleg, a politikai demokrácia működése szükségképpen a piaci szabadság korlátozásához vezet (Dahl, 1993: 259-260.). A piaci erőforrás-allokációnak vannak győztesei és vesztesei, a piaci szereplők jövedelmei nem egyenlítődnek ki a piac működésének következtében, ennek éppen az ellenkezője történik: egyesek magasabb, mások alacsonyabb jövedelemre tesznek szert. Kézenfekvő, hogy a piac vesztesei a szavazataikban testet öltött politikai hatalmat gazdasági helyzetük politikai eszközök révén történő korrekciójára használják fel: a piaci egyenlőtlenségek korlátozására törekednek a piaci szabadság korlátozása, az állami beavatkozás és újraelosztás révén (Dahl, 1993: 267.). A demokrácia a szavazatokat maximalizálni kívánó politikai erők versenye, e verseny rákényszeríti a politikai vezetőket a piaci vesztesek szavazatainak megszerzésére (Dahl, 1993: 277-278.).

Az alkalmatlansági tétel alternatív megfogalmazását találhatjuk meg Offénál. Offe kapitalizmus és demokrácia konfliktusos viszonyát a piaci racionalitás és a politikai legitimitáció konfliktusaként jellemzi. A demokratikus legitimitáció nyomása alatt, az állampolgári igényeket kiszolgáló, a politikusok az újraelosztás növelésével korlátozzák a piaci autonómiát, racionalitást, és egyúttal túlterhelik az államot. Piac és demokrácia konfliktusa a modern kapitalizmus szerkezetébe van belekódolva: az állami beavatkozást intézményesítő kapitalizmus egyszerre próbálkozik két, egymást kizáró problémamegoldó mechanizmus alkalmazásával: a gazdasági döntések piaci koordinációjával és átpolitizálásával. A kapitalista társadalom, mondja Offe, a rendszerintegráció (piac) és a szociális integráció (politikai demokrácia) elválasztásán nyugszik, de egyúttal, az állami beavatkozással, a jóléti állam megteremtésével, a kétféle integrációt össze is kapcsolja: a szociális integrációt rászabadítja a rendszerintegrációra (Offe, 1990: 83.). „A termelés és elosztás szféráit egy-

szerre próbálják politikamentessé tenni – és ezt a politikamentességet visszavonni.” (Papp, 1983/1984: 147).

Az alkalmatlansági tétel demokrácia és piac ellentétének egyik vonatkozását tematizálja, azt, hogy a demokratikus politikai rendszer kimenetei módosíthatják a piaci rend *kimeneteit* a piaci *autonómiák* politikai korlátozása révén.

DISZKUSSZIÓ: A NÉGY TÉTEL KAPCSOLATA

Hogyan kapcsolódnak egymáshoz az egyes tételek? Az alábbiakban párokba rendezem a négy tételt, és vizsgálom az így kialakított összetett tételeken belül a két elemi tétel kapcsolatát. A 2. táblázatból látható, hogy hat lehetséges kapcsolódás, hat összetett tétel adódik.

2. táblázat. Az egyes tételek lehetséges kombinációi

oksági kapcsolat	támogató (+)	gátló (-)
P→D	P→D+	P→D-
D→P	D→P+	D→P-

1. Piac és demokrácia kölcsönös megfelelési tétele ([P→D]+ és [D→P]+)

A piac támogatja a demokráciát, a demokrácia támogatja a piacot. A két állítás összhangban van egymással és kölcsönösen erősíti egymást, egy tétellel összegezve azt mondja ki, hogy piac és demokrácia kölcsönösen feltételei egymásnak, segítik egymást. A gazdasági szabadság a politikai szabadság szükséges feltétele, a politikai szabadság a gazdasági szabadság védelmének optimális eszköze. Demokráciának és kapitalizmusnak piac és demokrácia strukturális megfelelésén alapuló összekapcsolódása stabil gazdasági-politikai rendet eredményez.

North és szerzőtársai ezt az összefüggést a *kettős egyensúly* fogalmával írták le.²⁴ A kettős egyensúly elmélete szerint a nyílt hozzáférésű gazdasági rendszer és a nyílt hozzáférésű politikai rendszer kölcsönösen feltételezi és megerősíti egymást (North et al., 2009: 24.). A nyílt hozzáférésű rendszerekben a gazdasági és a politikai verseny kölcsönösen erősíti egymást.²⁵ A személytelen piaci verseny intézményesülése miatt a zárt hozzáférésű politikai rendszer politikai elitjei elveszítenék monopolisztikus járadékokból származó gazdasági erőforrásait, ez pedig az uralkodó politikai koalíció fennmaradását is veszélyeztetné (North et al., 2009: 41.). Megfordítva, a nyílt politikai rendszerben a politikai verseny következtében a gazdasági szereplők képesek a piaci verseny intézményesítésére, illetve az azt veszélyeztető politikai beavatkozások elhárítására.

Acemoglu és Robinson is kiemelik, hogy belső összefüggés van a politika és a gazdaság intézményesülése között: extraktív (elvonó, kizsákmányoló) politikai intézmények extraktív gazdasági intézményekkel, inkluzív politikai intézmények inkluzív gazdasági intézményekkel alkotnak koherens egészet (Acemoglu, Robinson, 2012: 76–77). Az inkluzív gazdasági és politikai intézmények anyagi kört (virtuous circle) hoznak létre.²⁶

Az inkluzív gazdasági és politikai intézmények kölcsönös megerősítést eredményező anyagi körnek három fontos mechanizmusa van. Először, a plurális politikai rendszer nem engedi meg a politikai hatalom egy kézben való koncentrációját, és ezzel megnehezíti a gazdasági rendszer inkluzív jellegének felszámolását. A plurális politikai rendszer egyúttal lehetővé teszi a törvények uralmát (Rule of Law), vagyis azt, hogy ne legyenek a törvények felett álló politikai szereplők, akik centralizálhatnák a politikai hatalmat és alááshatnák a piaci koordinációnak a magánszféra kialakítása révén létrehozott alapintézményeit. A Rule of Law a politikai egyenlőség intézményesítése, és a politikai önkény felszámolása. Másodszor, az inkluzív gazdasági rendszer, a piaci rend, felszámolja a politikai pozíció és a gazdasági haszon elsajátítása közötti közvetlen összefüggést. Ezért az elit érdekeltté válhat a demokratikus politikai rendszer fenntartásában, hiszen gazdagodása nem függ közvetlenül politikai hatalmától. Harmadszor, az inkluzív politikai rendszer a független nyilvánosság létrehozásával jár. A nyilvánosság pedig segíti azoknak a szereplőknek a megszerveződését, akik fellépnek az inkluzív gazdasági rendet fenyegető törekvésekkel szemben (Acemoglu, Robinson, 2012: 283–284.).

Kurki a szükségességi tétel ($[P \rightarrow D]^+$) és az optimalitási tétel ($[D \rightarrow P]^+$) kombinációját kapitalizmus és demokrácia kölcsönös komplementaritását megfogalmazó tételként definiálja. A komplementaritási elméletek négy variánsát különbözteti meg: (1) kapitalizmus és demokrácia szükségképpen kiegészítik és kölcsönösen megerősítik egymást; (2) kapitalizmus és demokrácia statisztikailag egészítik ki egymást; (3) kapitalizmus és demokrácia között funkcionális hasonlóság áll fenn; (4) kapitalizmus és demokrácia véletlenszerűen egészítik ki egymást (Kurki, 2013: 4.). Ez a négy kategória aggregálható két változattá: a kölcsönösen egymást feltételező és megerősítő változat összevonható a funkcionális hasonlóság tételével, az előbbinek ugyanis ez az utóbbi az alapja. A statisztikai komplementaritás és a véletlen komplementaritás tételei is összevonhatóak: ezek olyan tézist jelentenek, amely nem belső analitikus kapcsolatot, hanem külsődleges vonatkozást tételez fel kapitalizmus és demokrácia között. Ugyanakkor azonban azok a Kurki által a (4) változathoz sorolt elméletek, amelyek oksági és történeti kapcsolatot mutatnak ki kapitalizmus és demokrácia között, kiemelendők ebből a kategóriából, és besorolhatók az (1) változatba. A kölcsönös megfelelési tétel tehát a Kurki-féle (1) és (2) és részlegesen (4) változatot foglalja magában.

Összegezve: A kölcsönös megfelelési tétel két eleme logikailag feltételezi egymást, mindkettő piac és demokrácia belső kapcsolatát, strukturális megfelelést fogalmazza meg. A kölcsönös megfelelés a magángazdasági és a politikai *döntési szabadság* együttes meglétén, a kettő közötti összefüggésen alapul.

2. A piac meg nem felelési tétele ($[P \rightarrow D]^+$ és $[P \rightarrow D]^-$)

A piac egyszerre a demokrácia feltétele és korlátja. Ez a tétel egyfelől azt mondja ki, hogy a piacgazdasággal jön létre a magán- és a közszféra szétválása, amely egyáltalán lehetővé teszi a demokráciát, mivel magánautonómiákat, és így a korábbi státushierarchiákból kiszabaduló jogokat teremt. Ez lehetővé teszi a magánegyen (bourgeois) és az állampolgár (citoyen) megkülönböztetését. Ez a megkülönböztetés a feltétele a demokratikus jogok gyakorlásának és a politikai egyenlőség konstituálásának: az állampolgárok éppen azért lesznek politikailag egyenlő tagjai a politikai közösségnek, mert a politikai közösség a társadalmi és gazdasági különbségektől elvonatkoztatva konstituálja a politikai cselekvőket, mint a törvény előtt egyenlő állampolgárokat. Ugyanakkor a magán- és a közszféra szétválása, duális működése lehetővé teszi a politikai egyenlőség korlátozását, a demokrácia szelektív működését, mert a politikai egyenlőség éppen a magánegyenlőtlenségek érvényben hagyásával jöhet csak létre, a magánszféra materiális egyenlőtlenségei pedig hatást gyakorolnak a politikai jogok gyakorlására.

Ily módon a tétel nem tartalmaz logikai ellentmondást, hanem azt fogalmazza meg, hogy a demokráciában szabadság és egyenlőség konfliktusba kerülnek. A piac pozitív hatása a demokráciára a *piaci szabadság*, a piac negatív hatása a demokráciára a *piaci egyenlőtlenségek* következménye. *Procedurálisan* érvényesül a politikai egyenlőség, hiszen minden állampolgárnak egyenlően egy szavazata van, de mivel a magánszférában fennmarad a magánszemélyek egyenlőtlensége, a politikailag egyenlő állampolgárok mint magánszemélyek eltérő mértékben képesek erőforrásokat mozgósítani a választók preferenciáinak befolyásolása érdekében. Ha elvetjük a tökéletes informáltság feltételezését és figyelembe vesszük, hogy a piac gazdasági egyenlőtlenségeket hoz létre, akkor beláthatjuk, hogy sérülhet a szavazatok egyenlőségének elve, a több erőforrást mobilizáló és jobban informált állampolgárok szavazata többet érhet, mint másoké, mivel ezek az állampolgárok képesek lehetnek a kevesebb információval és anyagi erőforrással rendelkező szavazók preferenciáinak befolyásolására. Az összetett tétel azt mondja, hogy a választók döntési szabadsága formálisan biztosított, és a döntések materiális tartalma befolyásolható. Mindkét állítás igaz, ez nem logikai ellentmondás, mert az első altétel a politikai *szabadságra*, a második a politikai *egyenlőségre* vonatkoztatott.²⁷ A piac meg nem felelési tételének két elemi tétele ugyanazt a strukturális viszonyt, a piacgazdaság és a politikai közösség elválását veszi alapul, és ennek az elválásnak egymással összetartozó és egyúttal egymással konfliktusban álló vo-

natkozásait tematizálja a politikai szabadság és a politikai egyenlőség ellentmondásaként.

3. A demokrácia meg nem felelési tétele ($[D \rightarrow P]^+$ és $[D \rightarrow P]^-$)

A demokrácia egyszerre a piac feltétele és korlátja. Ez a tétel a 2. tétel megfordítása: a demokrácia egyszerre védi és korlátozza a piaci intézményeket, a magánszféra szabadságát. Logikai ellentmondás a két altétel között akkor áll fenn, ha a második tagban az alkalmatlansági tétel ($[D \rightarrow P]^-$) erős verzióját vesszük alapul. Ekkor demokrácia és piac egyértelműen kizárják egymást, hiszen a demokrácia a piac felszámolásának eszköze lesz. Ebben az esetben tehát nem fogadható el, hogy a demokrácia a piac feltétele ($[D \rightarrow P]^+$).

Ha azonban az alkalmatlansági tétel gyenge változatát fogadjuk el, akkor nem találunk logikai ellentmondást a két altétel között. Ebben az esetben mindkét állítás igaz lehet: a piac védelme és korlátozása ugyanis egymással összeegyeztethető. A demokrácia a hatalomgyakorlás korlátozásának eszköze, és éppen ezért a piac feltétele: a demokrácia révén fenntartható a magán- és a közsféra elválása, biztosítható a törvények uralma (Rule of Law), ami korlátozza az állam tevékenységét és a politikai döntéshozók személyétől függetlenül biztosítja a piaci koordináció működését.

Ha az alkalmatlansági tételt úgy értjük, hogy ez a piaci győztesek piacot korlátozó politikai befolyásáról szól, akkor is igaz marad az optimalitási tételre való pozitív vonatkozás, mivel a piac politikai korlátozása ($[D \rightarrow P]^-$) nem a piaci autonómia felszámolását jelenti, ellenkezőleg a politikailag szabályozott piac annak a piaci autonómiának a sajátos formája lesz, amelyet éppen a demokrácia támogathat ($[D \rightarrow P]^+$).

Ha az alkalmatlansági tételt úgy értjük, hogy ez a piaci vesztesek piacot korlátozó politikai befolyásáról szól, akkor is összeegyeztethető marad az alkalmatlansági és az optimalitási tétel. Az alkalmatlansági tétel ebben az esetben arra hívja fel a figyelmet, hogy az általános választójog kiterjesztésének következményeként a demokrácia az állam gazdasági beavatkozásához vezet. Az általános választójog intézménye beengedi a választók körébe a piac veszteseit. A demokratikus politikai versenyben a jóléti programok politikai kínálata segítheti a versengő politikai pártok szavazatmaximalizálási törekvéseit azzal, hogy kiterjeszti szavazói bázisát az új választói csoportra. Az állam tehát beavatkozik a gazdaságba, hogy kompenzálja a piaci veszteseket. Ez a jóléti beavatkozás a magánautonómiák korlátozását jelenti, de egyúttal a piacgazdaság védelmét szolgálja. A piac korlátozása révén a veszteseknek nyújtott kompenzáció ugyanis megvédi a piacot a vesztesek politikai támadásától, megbékítheti a veszteseket a kapitalista piacgazdasággal. Ily módon a piac korlátozásának tétele alárendelt a piac védelmét állító tételnek: a demokrácia és a piac közötti konfliktus tétele alárendelt a demokrácia és a piac közötti megfelelés tételének.

4. Az optimalitási és egyenlőtlenségi tételek kombinált meg nem felelési tétele ($[D \rightarrow P]^+$ és $[P \rightarrow D]^-$)

A demokrácia a piac feltétele és a piac a demokrácia korlátja. A tételbe foglalt két állítás nincsen ellentmondásban, ellenkezőleg, erősíti egymást. Az optimalitási tétel ($[D \rightarrow P]^+$) szerint a demokrácia biztosítja a *piaci autonómiát*, a piaci koordináció működését. Az egyenlőtlenségi tétel ($[P \rightarrow D]^-$) szerint viszont a piac korlátozza a demokráciát, mert felülírja a *politikai egyenlőséget*. Nem következik-e ebből az a logikai körben forgás, hogy a gyengülő demokrácia gyengíti a piacot, a gyengülő piac erősíti a demokráciát, az erősödő demokrácia erősíti a piacot, az erős piac gyengíti a demokráciát, a gyengülő demokrácia gyengíti a piacot, és így tovább? Nos, a paradoxon azért nem áll fenn, mert a két részétel más dimenzióban mozog: az optimalitási tétel a *gazdasági döntési szabadságról*, az egyenlőtlenségi tétel a *politikai egyenlőség sérüléséről* szól. Az, hogy a piac korlátozza a demokráciát, nem jelenti azt, hogy sérül a politikai szabadság, a választók döntési szabadsága. Ez utóbbi akkor is létezik, ha a politikai kimenetek szempontjából a szavazatok egyenlő súlya nem érvényesül.²⁸ Ráadásul, ha az optimalitási tétel lindblomi változatát fogadjuk el, akkor az adódik, hogy éppen a demokrácia szelektív működése támogatja a piaci koordináció működését. A formális politikai egyenlőség egyúttal szubsztantív gazdasági egyenlőtlenségeket eredményezhet, ez pedig azt jelenti, hogy a piaci egyenlőtlenségek talaján a demokrácia előnyben részesíthet bizonyos magánérdekeket másokkal szemben. A tétel szerint tehát éppen azért védi a demokrácia a piacot, mert a piac szelektívvé teszi a demokráciát. A piaci verseny győztesei érdekeltek a piaci rend védelmében, és a demokrácia éppen azért védi a piacot, mert szelektív módon támogatja a győztesek érdekérvényesítését és politikailag meggyengíti azokat a piaci veszteseket, akik veszélyt jelenthetnének a piaci intézmények létére, működésére. A kombinált meg nem felelési tétel két altétele tehát piac és demokrácia belső összefüggésének sajátosságait tematizálja a megfelelés és konfliktus együttes kimondásával. Piac és demokrácia konfliktusát ez a tétel is a piac és a demokrácia egységének alárendelt mozzanataként mutatja be.

5. A szükségességi és alkalmatlansági tételek kombinált meg nem felelési tétele ($[P \rightarrow D]^+$ és $[D \rightarrow P]^-$)

A piac a demokrácia feltétele és a demokrácia a piac korlátja. Ez a tétel a 4. tétel megfordítása. Az első állítás szerint a magán és a közszféra között a piaci koordináció uralkodóvá válásával létrejövő elválás a politikai szabadság és egyenlőség feltétele. A második állítás, az alkalmatlansági tétel ($[D \rightarrow P]^-$) szerint a politikai demokrácia működése a piac korlátozásához vezet. Az alkalmatlansági tételt kétféle módon értelmezhetjük. Ha a piaci verseny veszteseit és politikai döntéseiket tekintjük, akkor adódik az az állítás, hogy a választók politikai egyenlősége magával hozza a magánegyenlőtlenségek csökkentésének politikáját, a piac korlátozását. A szavazatmaximalizáló politikusok a piac kor-

látozása révén kompenzálják a piaci verseny veszteseit. Ekkor az összetett tételben található két állítás összeegyeztethető, mivel a pozitív és a negatív hatás nem egyenrangú: a demokrácia korlátozza ugyan, de nem szünteti meg azt a piaci autonómiát, amely működésének feltétele. A piaci döntési autonómia a politikai döntési autonómia alapzata marad.

Ha az alkalmatlansági tétel értelmezésekor a piaci verseny győzteseit tekintjük, akkor az az állítás adódik, hogy a piaci verseny győztesei a demokrácia révén korlátozzák a piacot. Az így értelmezett alkalmatlansági tétel és a szükségességi tétel ($[P \rightarrow D] +$) között nincsen kapcsolat. A szükségességi tétel a piaci szabadság és a politikai szabadság és egyenlőség megfelelését tartalmazza, és eltekint a piaci egyenlőtlenségnek a politikai szabadságra és egyenlőségre gyakorolt hatásától. Ezt az utóbbi hatást az egyenlőtlenségi tétel ($[P \rightarrow D] -$) fogalmazza meg. Ezért az alkalmatlansági tételnek az a változata, amely éppen arra reflektál, hogy a piaci egyenlőtlenségek következtében a győztesek a demokráciát a piac korlátozására használhatják, nem fér össze a szükségességi tétellel, illetve nem következik abból. Az így értelmezett alkalmatlansági tétel az egyenlőtlenségi tételből ($[P \rightarrow D] -$) következik, azzal áll belső kapcsolatban. Ez pedig a 6., összetett tételhez vezet minket.

6. Piac és demokrácia kölcsönös meg nem felelési tétele ($[P \rightarrow D] -$ és $[D \rightarrow P] -$)

A piac korlátozza a demokráciát és a demokrácia korlátozza a piacot. Ezt a viszonyt nevezi Dahl az ellentétek együttélésének (antagonistic symbiosis – Dahl, 1998: 166.). „Demokrácia és piaci kapitalizmus olyan állandó konfliktusba vannak bezárva, amelyben mindketten módosítják és korlátozzák a másikat.” (Dahl, 1998: 173.) Ez a tétel az 1. tétel ellentéte. Az 1. tétel nem tematizálta piac és demokrácia konfliktusát, a 6. tétel eltekint piac és demokrácia kölcsönös megfelelésétől. A 6. tétel két állítása lehet egyidejűleg igaz, de az, hogy van-e közöttük belső kapcsolat, attól függ, hogyan értelmezzük az alkalmatlansági tételt ($[D \rightarrow P] -$).

Ha abból indulunk ki, hogy a piaci verseny győztesei megfelelő erőforrások birtokában képesek lehetnek a verseny politikai korlátozására, akkor az alkalmatlansági tételt sikeresen kötöttük össze az egyenlőtlenségi tétellel ($[P \rightarrow D] -$): a győztesek azért képesek a verseny politikai korlátozására, mert a demokrácia szelektív módon, a politikai egyenlőséget megsértve működik. Ebben az esetben az egyenlőtlenségi és az alkalmatlansági tétel belső kapcsolatát feltételezhetjük. Fontos azonban látnunk, hogy a piaci egyenlőtlenség és a politikai demokrácia szelektivitásának egymást erősítő összekapcsolása ebben az esetben sem jelenti a gazdasági és politikai szabadság felszámolását. A piac korlátozása és a demokrácia szelektív működése korlátozza ugyan, de egyúttal érvényben hagyja a politikai és gazdasági döntési szabadságot, a piaci és a demokratikus koordináció legfontosabb procedurális szabályait, és éppen ezeken keresztül fejt ki hatását.

Ha a piaci egyenlőtlenség másik szélső pontján álló szereplők, tehát nem a piaci győztesek, hanem a vesztesek magatartását tekintjük, akkor megállapíthatjuk, hogy a 6. összetett tétel két elemi tétele között nincsen belső kapcsolat, a két tétel nem egymásból következik. A demokrácia szelektivitásának tétele – egyenlőtlenségi tétel ($[P \rightarrow D]-$) – az optimalitási tételen ($[D \rightarrow P]+$) alapul, mert ha a piaci egyenlőtlenségek aláássák a politikai egyenlőséget, akkor a demokrácia nem korlátozza vagy aláassa, hanem éppen védelmezi a piacot, hiszen a demokrácia szelektivitása éppen azt jelenti, hogy a piaci koordináció győztesei inkább képesek a piac védelméhez kötődő érdekeik érvényesítésére, mint a vesztesek ennek ellenkezőjére, a piac gyengítésére vagy éppen felszámolására. Ha a piac korlátozza a demokráciát, akkor a demokrácia támogatja a piacot (ha $[P \rightarrow D]-$, akkor $[D \rightarrow P]+$). Ily módon a 6. tételt a 4. tételre vezettük vissza.

Ha a demokrácia a piaci veszteseket kompenzáló állami beavatkozás révén korlátozza a piacot (alkalmatlansági tétel: $[D \rightarrow P]-$), akkor ez azért lehetséges, mert a piac ebben a vonatkozásban nem volt képes szelektívvé tenni a demokráciát, a politikai döntésekben a piac veszteséinek az érdekei is érvényesülnek, éppen azért, mert a magánszféra egyenlőtlenségeit sikeresen választották el a politikai egyenlőséget konstituáló szférától (szükségességi tétel: $[P \rightarrow D]+$). Ekkor tehát a piac és demokrácia közötti pozitív kapcsolat érvényesül. Ha tehát a demokrácia korlátozza a piacot, akkor a piac segíti a demokráciát (ha $[D \rightarrow P]-$, akkor $[P \rightarrow D]+$). Ily módon a 6. tételt az 5. tételre vezettük vissza. A 6. tétel két állítása ebben az esetben azért lehet egyidejűleg igaz, mert mögöttük ott áll a piac és demokrácia kölcsönös megfelelésének tétele (1. tétel: $[P \rightarrow D]+$ és $[D \rightarrow P]+$). A 6. tétel két elemének kapcsolatát az 1. tétel két eleme közvetíti.

KÖVETKEZTETÉSEK

A hat tétel vizsgálata megmutatta, hogy piac és demokrácia kapcsolata nem külsődleges: az 1. tétel, amely piac és demokrácia kölcsönös feltételezettségét mondja ki, összefér a 2–5. tétellel, míg a 6. tétel, amely piac és demokrácia kölcsönösen negatív viszonyát állítja, és így az 1. tétel ellentéte, rászorul az 1. tételre. Ez azért lényeges, mert a 6. tétel szerint piac és demokrácia kölcsönösen gyengítik egymást. Önmagában véve ebből az következik, hogy piac és demokrácia kapcsolata instabil, a demokratikus kapitalizmus törekeny, átmeneti képződmény. Ha azonban belátjuk, hogy a kölcsönös meg nem felelési tétel (6. tétel) fennállása a kölcsönös megfelelési tétel (1. tétel) fennállásához kötött, akkor megértjük azt is, miért lehetett piac és demokrácia összekapcsolódása viszonylag tartós. A 6. tétel átvilágításának eredményeként egy olyan érv esik el, amely szerint a demokratikus kapitalizmus alapjaiban instabil, felbomlásra ítélt képződmény.

A 2–5. tételek és ezek vonatkozása a 6. tételre együttesen ugyanakkor azt

mutatják, hogy piac és demokrácia kölcsönös feltételezettsége nem azt jelenti, hogy piac és demokrácia egymásnak szükséges és egyúttal elégséges feltételei: viszonyuk ennél lazább és ellentmondásosabb. Jogosan fogalmazza meg Almond, hogy „demokrácia és kapitalizmus egyszerre pozitív és negatív kapcsolatban áll egymással, kölcsönösen támogatja és aláássa a másikat” (Almond 1991:473). Ugyanakkor ennél többet is mondhatunk, hiszen a pozitív és negatív kapcsolat nem szimmetrikus: demokrácia és piac (kapitalizmus) konfliktusa a kölcsönös megfelelés alapzatán jön létre és ennek keretében marad. Piac és demokrácia között strukturális megfelelés áll fenn, mivel mindkét koordinációs mechanizmus a magán- és közsféra elválását képezi le az ellentétes oldalon: a piac a magángazdaság, a demokrácia a politikai közösség koordinációs mechanizmusaként különül el, és ennek az elkülönülésnek az alapján vonatkozik egymásra. A kölcsönös strukturális megfelelés alapja a gazdasági és politikai szabadságjogok létrejötte, ezekre épül a piac és a demokrácia, mint két koordinációs mechanizmus. Ugyanakkor piac és demokrácia között feszültség is létrejön, amennyiben a magángazdasági egyenlőtlenségek kikezdi a politikai egyenlőséget. Piac és demokrácia egymást erősítő hatása és ellentéte azért mondható ki egyszerre, mert az egység és az ellentét dimenziója más: az egység a szabadság, az ellentét az egyenlőség vonatkozásában áll fenn. Ebből az is következik, hogy piac és demokrácia összekapcsolódása az ellentét ellenére az időben viszonylag stabil maradhat: a demokrácia szelektivitása és a piac politikai korlátozása végül is nem ássa alá, nem számolja fel a piaci és a politikai szabadságot, hanem módosított formában fenntartja azt.

JEGYZETEK

¹ Mindenek előtt köszönettel tartozom Balogh Istvánnak és két anonim bírálónak a kéziratához fűzött értékes megjegyzéseikért.

A dolgozat címével kapcsolatosan szükséges megjegyeznem, hogy két olyan publikációról tudok, amelyeknek a címe megegyezik e dolgozat címével: az egyik Csaba, 1997, a másik Coyne, 2007. A címek egyezése ugyanakkor nem jelenti az írások tartalmi egyezését: Csaba László a posztoszocialista reformfolyamat kontextusában vizsgálja demokrácia és piac viszonyát, Coyne rövid blog-bejegyzésében a gazdasági és a politikai szabadság összetartozása mellett érvel. Dolgozatomban az első témával nem foglalkozom, a másodikról pedig jóval részletesebben írok, mint Coyne.

² A koordinációs mechanizmus kifejezést Kornai János vezette be az irodalomba. Vö.: Kornai, 1983 és Kornai, 1993: 122–139.

³ *A szocialista rendszer* című könyv eredeti angol változatában a self-governing coordination kifejezés szerepel. Az angolt követő magyar kiadásban az önkormányzati koordináció kifejezése található meg. Azt gondolom, hogy az önzagató koordináció mint fordítás közelebb áll az eredeti fogalomhoz, mivel kevésbé konkrét, mint az önkormányzati koordináció fogalma.

- ⁴ Vö.: Hodgson, 2008. A közgazdaságtani iskolák piacelfogásához, a piac mint intézmény értelmezéséhez vö. még: Kapás, 2003.
- ⁵ Továbbá: „A javak konkrét kombinációját és egyének közti szétosztását a piac nagyrészt előre nem látható körülményekre, s ebben az értelemben a véletlenre hagyja. Olyan ez (és ezt már Adam Smith felismerte), mintha egy részben ügyességi, részben szerencsén alapuló játékot űznénk.” (Hayek, 1995: 308.)
- ⁶ „Az igazságosság megköveteli, hogy egy másik személlyel vagy személyekkel kapcsolatos ‘báránmód’, azaz más személyek jólétét érintő intencionális cselekvések során a cselekvők betartásának bizonyos egyöntetű magatartási szabályokat. Ez nyilvánvalóan nem alkalmazható arra a módra, ahogyan a piaci személytelen folyamat elosztja a javakkal és szolgáltatásokkal való rendelkezést a különös egyének között: ez nem lehet sem igazságos, sem igazságtalan, mert az eredmények nem szándékoltak és nem előre láthatóak, és olyan sok körülménytől függenek, amelyek totalitása senki számára nem ismert. Az egyének magatartása e folyamatban lehet igazságos vagy igazságtalan; minthogy azonban teljességgel igazságos cselekedeteiknek a többiek számára nem szándékolt és nem előrelátható következményei lesznek, ezek a hatások nem válhatnak sem igazságossá, sem igazságtalanná.” (Hayek, 1993a: 70.)
- ⁷ Ez a szöveg magyarul is olvasható. Vö.: Habermas, 2000: 499. A fordításhoz ezt a szöveget használtam, de a fordítást módosítottam.
- ⁸ A normamentes társadalmiság (normfreie Sozialität) fogalma kapcsán Habermas Luhmannra hivatkozik (Habermas, 1995: 256.).
- ⁹ Vö. ehhez: Mises, 1996: 150.; Popper, 1971: 124.; Hayek, 1993b: 5.; Lindblom, 1977: 133.; Przeworski, 1999: 23.
- ¹⁰ Beetham tanulmánya (Beetham, 1993) is négy tételt különböztet meg, ezek közül kettő van átfedésben az ebben a szövegben tárgyaltakkal: a szükségességi és az alkalmatlansági tétel. Ezen túl Beetham beszél még az analógia tételéről (analogy theorem – a demokráciát a piac analógiája alapján kell megérteni) és a felsőbbrendűségi tételről (superiority theorem – a politika sosem lehet annyira demokratikus, mint a piac). A *részleges* átfedés oka az, hogy Beetham kutatási kérdése és programja más, mint amit ez a dolgozat fogalmaz meg. Beetham ideológiakritikai elemzésre vállalkozik: azt kívánja megmutatni, milyen korlátokat állít gondolkodásunk elé az, ha a politikát a piac logikája alapján, e logikával azonosulva egy liberális elmélet keretein belül kívánjuk megérteni. Ezért rekonstruál négy olyan liberális elméleti tételt, amelynek kritikája révén a liberális elmélet által nem támogatott politikai cselekvés lehetőségeit elméletileg alá lehet támasztani.
- ¹¹ A szükségességi tétel (the necessity theorem) elnevezés Beethamtól származik. Vö.: Beetham, 1993: 188.
- ¹² Az alkalmatlansági tétel (the disability theorem) elnevezés Beethamtól származik. Vö.: Beetham 1993: 188.
- ¹³ A táblázat ötlete Offétól származik, aki két táblázatban tárgyalja piac, demokrácia és jóléti állam hármass viszonyát. Az első táblázat a piac és a jóléti állam viszonyának, a második a demokrácia és a jóléti állam viszonyának elméleteit mutatja be (Offe, 1987: 505.; 510.). A harmadik lehetséges fogalompár kapcsolatának, a piac és a demokrácia viszonyának elméleteit – vagyis e dolgozat tárgyát – Offe nem vizsgálta.

- ¹⁴ „Az a fajta gazdasági szerveződés, amely közvetlenül biztosítja a gazdasági szabadságot, nevezetesen a versengő kapitalizmus, egyúttal a politikai szabadságot is támogatja, mert elválasztja egymástól a gazdasági és a politikai hatalmat és ily módon lehetővé teszi az egyiknek, hogy ellensúlyozza a másikat.” (Friedman, 2002: 9.) Olson is e szerkezeti megfelelést tartja fontosnak: „[a demokráciák] rendkívüli erénye az is, hogy a demokrácia fennmaradásához szükséges egyéni jogok hangsúlyozása egyúttal ahhoz is szükséges, hogy a tulajdon és a szerződések kikényszerítésének jogai biztonságosak legyenek. A demokrácia erkölcsi vonzerejét ma már majdnem mindenhol méltányolják, de gazdasági előnyeit kevesen értik meg” (Olson, 1993: 574–575).
- ¹⁵ Hasonlóan érvel Acemoglu–Robinson, 2012: 284–285.
- ¹⁶ Ezt a vonatkozást hangsúlyozza már Lindblom, 1977.
- ¹⁷ „A nép képviselőinek azon többsége, amely csoportigényekről folytatott alkukon alapul, soha nem képviselheti a nép többségi véleményét. Az ilyen ‘parlamenti szabadság’ a nép elnyomását jelenti. Ez teljes egészében ellentétes a kormányzati hatalom alkotmányos korlátozásának eszméjével, és nem egyeztethető össze a szabad emberek társadalmának ideáljával.” (Hayek, 1993b: 134.)
- ¹⁸ Vö. továbbá: Miliband, 1969; Block, 1977; Offe, 1975; Lindblom, 1977.
- ¹⁹ A strukturális és instrumentális hatalom megkülönböztetése már Milibandnál megjelenik, vö. még: Hacker–Pierson, 2002: 280–281.
- ²⁰ „A jövedelmi és vagyoni egyenlőtlenségek esélyegyenlőtlenségeket teremtenek a hivatalért folytatott versengésben, a jelöltállításban, a képességben, hogy a tömegmédiúmokat a szavazók befolyásolására használhassák, a lobbizásban és a párt- és kormánytisztviselőkkel való társadalmi érintkezésben. A piaci rendszerek jövedelmi és vagyoni különbségeket hoznak létre, ezért gátolják a demokráciát.” (Lindblom, 2001: 236.)
- ²¹ „A hatalommal széleskörűen felruházó inkluzív politikai intézmények azoknak a gazdasági intézményeknek a felszámolására törekednének, amelyek kisajátítják sokak erőforrásait, belépési korlátokat támasztanak és elnyomják a piacok működését azért, hogy csak kevesek jussanak haszonhoz.” (Acemoglu–Robinson, 2012: 77.)
- ²² A kézirat egyik anonim bírálója hívta fel a figyelmemet arra, hogy nem csupán a vesztesek, hanem a győztesek is törekedhetnek a piac korlátozására.
- ²³ „Abból, hogy a magán konfliktusokban résztvevő versengő felek ereje többnyire egyenlőtlen, az következik, hogy a *legerősebb különérdekek magán egyezségeket akarnak*, mivel mindaddig megszabhatják a kimeneteket, amíg a konfliktus magánjellegű marad.” (Schattschneider, 39.)
- ²⁴ A kettős egyensúly „egyrészt az erőszak potenciál és a politikai hatalom elosztása és megszerződése, másrészt a gazdasági hatalom elosztása és megszerződése közötti megfelelés.” (North et al., 2009: 20.)
- ²⁵ „a nyílt hozzáférés és belépés a szervezetekbe a gazdaságban támogatja a nyílt hozzáférést a politikában. A nyílt hozzáférés a gazdaságban azon szervezetek nagy és változatos készletét hozza létre, amelyek az alkotó rombolás folyamatának elsődleges szereplői. Ez képezi a civil társadalom alapját, sok olyan csoporttal, amelyek, ha érdekeiket fenyegetik, képesek politikailag aktívvá válni. A gazdasági alkotó rombolás a gazdasági érdekek állandóan változó eloszlását eredményezi, megnehezítve ezzel a politikai tisztviselők számára járadékadvádszattól származó előnyeik megszilárdítását. Hasonlóképpen, a nyílt hozzáférés a politikában a párt-

verseny révén politikai alkotó romboláshoz vezet. Az ellenzéki párt erősen ösztönzött arra, hogy ellenőrizze a hatalomban lévőköt és nyilvánossá tegye az alkotmány és különösképpen a nyílt hozzáférés aláadására irányuló törekvéseiket.” (North et al., 2009: 24–25.) A pontosság kedvéért szükséges megjegyezni, hogy a szerzők számára a nyílt hozzáférésű politikai rendszer fogalma nem azonos a demokrácia fogalmával. Ugyanis a demokráciát minimalista módon a politikai verseny intézményesítéseként értelmezik, ez a verseny pedig kiüresíthető, miközben formálisan fennáll (vö.: North et al., 2009: 137). Ez a dolgozat nem foglalkozik ezzel a fontos problémával, számomra most elegendő az az összefüggés, hogy noha nem minden demokrácia nyílt hozzáférésű politikai rendszer, de minden nyílt hozzáférésű politikai rendszer demokrácia.

- ²⁶ „Az inkluzív gazdasági intézmények képezik azt az alapot, amelyen kivirágozhatnak az inkluzív politikai intézmények, miközben az inkluzív politikai intézmények korlátozzák az inkluzív gazdasági intézményektől való eltéréseket.” (Acemoglu–Robinson, 2012: 276.)
- ²⁷ „a piac és a demokrácia közötti oksági kapcsolat vizsgálatakor törekednünk kell arra, hogy megkülönböztessük egymástól a piac különböző vonatkozásait. A piac a szétszórt hatalom rendszereként a politikai szabadságok fenntartását segíti elő; az országokon belüli és az országok közötti egyenlőtlenségek szisztematikus létrehozójaként destabilizálja a demokráciát.” (Beetham, 1993: 192.)
- ²⁸ Ennek a megkülönböztetésnek a jelentőségét hangsúlyozza Vanberg a döntési individualizmus fogalmának bevezetésével. Érvelése szerint mind a piacot, mind a demokráciát az egyének döntési szabadságán alapuló rendjeként kell vizsgálni, nem pedig az aggregált társadalmi hasznosság-maximalizálás terepeként. A döntési individualizmus a piacot és a demokráciát procedurális logika alapján, nem pedig szubsztantív, a kimenetekre vonatkozó szempontok szerint elemzi. Vö.: Vanberg, 2005: 33–43.

IRODALOM

- Acemoglu, Daron (2008): Oligarchic versus Democratic Societies. *Journal of the European Economic Association*, Vol. 6, no. 1. March, 1–44.
- Acemoglu, Daron, James A. Robinson (2012): *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty*. New York, Crown Publishers.
- Acemoglu, Daron, Simon Johnson, James Robinson (2004): Institutions as the Fundamental Cause of Long-Run Growth. *National Bureau of Economic Research, Working Paper 10481*, Cambridge, May.
- Almond, Gabriel A (1991): Capitalism and Democracy. *PS: Political Science and Politics*, Vol. 24, no. 3., September. 467–474.
- Beetham, David (1993): Four Theorems about the Market and Democracy. *European Journal of Political Research*, Vol. 23, no. 2, February. 187–201.
- Block, Fred (1977): The Ruling Class Does Not Rule: Notes on the Marxist Theory of the State. *Socialist Revolution*, Vol. 7, no 3, May-June. 6–28.
- Clague, Christopher, Philip Keefer, Stephen Knack, Mancur Olson (1996): Property and Contract Rights in Autocracies and Democracies. *Journal of Economic Growth*, Vol. 1, no. 2, June. 243–276.

- Coyne, Chris (2007): Capitalism and democracy: friends or foes? Guest blogger, *The Economist*, August, 27th.
- Csaba László (1997): Market and democracy? Friends or foes? *Arbeitsberichte – Discussion Papers*, No. 9, Frankfurt (Oder), Frankfurter Institut für Transformationsstudien. 1–12.
- Dahl, Robert A. (1993): Why All Democratic Countries Have Mixed Economies. In: Chapman, John W. and Ian Shapiro (eds): *Democratic Community: NOMOS XXXV*, New York, New York University Press. 259–282.
- Dahl, Robert A. (1998): *On Democracy*. New Haven, Yale University Press.
- Downs, Anthony (1990): Politikai cselekvés a demokráciában: egy racionális modell. *Közgazdasági Szemle*, XXXII. évf., 9. sz., Szeptember. 993–1011.
- Fligstein, Neil (1996): Markets as Politics: A Political-Cultural Approach to Market Institutions. *American Sociological Review*, Vol. 61, no. 4, August. 656–673.
- Friedman, Milton (2002): *Capitalism and Freedom*. Chicago, Chicago University Press.
- Habermas, Jürgen (1995): *Theorie des kommunikativen Handelns*. Band 2. Zur Kritik der funktionalistischen Vernunft. Frankfurt am Main, Suhrkamp.
- Habermas, Jürgen (2000): Rendszer és életvilág. In: Felkai Gábor, Némédi Dénes, Somlai Péter (szerk.): *Szociológiai irányzatok a XX. században: Olvasókönyv a szociológia történetéhez*. Budapest, Új Mandátum. 498–568.
- Hacker, Jacob S. and Paul Pierson (2002): Business Power and Social Policy: Employers and the Formation of the American Welfare State. *Politics & Society*, Vol. 30, no. 2, June. 277–325.
- Hayek, Friedrich A. (1993a): *Law Legislation, and Liberty: A new statement of the liberal principles of justice and political economy*. Vol. 2, The Mirage of Social Justice. London, Routledge.
- Hayek, Friedrich A. (1993b): *Law Legislation, and Liberty: A new statement of the liberal principles of justice and political economy*. Vol. 3, The Political Order of a Free People. London, Routledge.
- Hayek, Friedrich A. (1995): *Piac és szabadság*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Hodgson, Geoffrey M. (2008): Markets. In: Steven N. Durlauf–Lawrence E. Blume: *The New Palgrave Dictionary of Economics*. Second Edition. Palgrave Macmillan.
- Kapás Judit (2003): A piac mint intézmény – szélesebb perspektívában. *Közgazdasági Szemle*, L. évf., 12. sz., December. 1076–1094.
- Kornai János (1983): Bürokratikus és piaci koordináció. *Közgazdasági Szemle*, XXX. évf., 9. sz., Szeptember. 1025–1038.
- Kornai János (1993): *A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan*. Budapest, HVG Kiadó.
- Kurki, Milja (2013): Politico-Economic Models of Democracy in Democracy Promotion. *International Studies Perspectives*, 1–21. [megjelenés alatt].
- Lindblom, Charles E. (1977): *Politics and Markets: The World's Political Economic Systems*. New York, Basic Books.
- Lindblom, Charles E. (2001): *The Market System: What It Is, How It Works, and What to Make of It*. New Haven, Yale University Press.
- Lockwood, David (1964): Social Integration and System Integration. In: George K. Zollschan, Walter Hirsch (eds): *Explorations in Social Change*. Boston, Houghton Mifflin.
- Marx, Karl (1967): *A tőke I.*, Marx és Engels Művei (MEM) 23., Budapest, Kossuth Kiadó.

- Marx, Karl (1972): *A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai*. MEM 46/I., Budapest, Kossuth Kiadó.
- Miliband, Ralph (1969): *The State in Capitalist Society*. London, Quartet Books.
- Mises, Ludwig von (1996): *Human Action: A Treatise on Economics*. San Francisco, Fox & Wilkes.
- Moore, Barrington (1974): *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World*. London, Penguin Books.
- North, Douglass C., John Joseph Wallis, Barry R. Weingast (2009): *Violence and Social Orders: A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History*. Cambridge–New York, Cambridge University Press.
- North, Douglass C., Wallis, John Joseph, Weingast Barry R. (2006): A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History. *NBER Working Paper Series, Working Paper 12795*, National Bureau of Economic Research, Cambridge, December.
- Offe, Claus (1975): The Theory of the Capitalist State and the Problem of Policy Formation. In: Leon N. Lindberg et al. (eds.): *Stress and Contradiction in Modern Capitalism: Public Policy and the Theory of the State*. Lexington, Lexington Books.
- Offe, Claus (1987): Democracy against the Welfare State? Structural Foundations of Neoconservative Political Opportunities. *Political Theory*, Vol. 15, no. 4, November. 501–537.
- Offe, Claus (1990): *Contradictions of the Welfare State*. Cambridge, The MIT Press.
- Olson, Mancur (1993): Dictatorship, Democracy, and Development. *The American Political Science Review*, Vol. 87, Issue 3, September. 567–576.
- Papp Zsolt: (1983/1984): A „jóléti állam” problémái – szociológiai nézőpontból. *Medvetánc*, 4-1. sz., 141–160.
- Polányi Károly (1976): *Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet*. Budapest, Gondolat.
- Popper, Karl R. (1971): *The Open Society and its Enemies*. Vol. 1, Princeton, Princeton University Press.
- Przeworski, Adam (1991): Political Dynamics of Economic Reforms. In: Szoboszlai György (ed.): *Democracy and Political Transformation: Theories and East-Central European Realities*. Budapest, Hungarian Political Science Association, 21–74.
- Przeworski, Adam (1999): Minimalist Conception of Democracy: A Defense. In: Ian Shapiro–Casiano Hacker-Cordón (eds.): *Democracy's Value*. Cambridge, Cambridge University Press. 23–55.
- Przeworski, Adam, Michael Wallerstein (1988): Structural Dependence of the State on Capital. *The American Political Science Review*, Vol. 82, no. 1. March. 11–29.
- Schattschneider, Elmer E. (1975): *The Semisovereign People: A Realist's View of Democracy in America*. Hinsdale, Dryden Press.
- Schumpeter, Joseph A. (1994): *Capitalism, Socialism and Democracy*. London, Routledge.
- Stigler, George J. (1989): *Piac és állami szabályozás. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Vanberg, Viktor J. (2005): Market and State: The Perspective of Constitutional Political Economy. *Journal of Institutional Economics*, Vol. 1, no. 1. 23–49.